

Лела М. Вујошевић
Универзитет у Крагујевцу
Центар за научноистраживачки рад САНУ
и Универзитета у Крагујевцу

УДК 37.014.1-055.2(497.11)"18/19"

Стручни рад
Примљен: 24. април 2016.
Прихваћен: 23. мај 2016.

ОБРАЗОВАЊЕ ЖЕНА ДО ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА НА ПРИМЕРУ КРАГУЈЕВЦА

Апстракт: У раду се описује историјат образовања девојака и жена у Крагујевцу, у контексту ширења модернизацијских процеса (економских, политичких и социјалних) који су захватили Србију у другој половини 19. века. С обзиром на то да између „традиционалног“ и „модерног“ постоје сталне напетости, остваривање права жена на образовање било је праћено индиферентношћу и системским отпорима чији је корен у вековној друштвеној, политичкој и економској дискриминацији жена у патријархалном (српском) друштву. Ширење образовања међу девојчицама вршено је постепено, захваљујући напорима интелектуалаца и делатника, женских организација и талентованих појединки које су, кроз борбу за личну афирмацију, шириле границе и освајале просторе за друге жене. Борба за остваривање права жена на институционално образовање трајала је до краја Другог светског рата, када је дошло до снажне експанзије образовања у свим деловима света, а у Србији (и целој претходној Југославији) је општа једнакост у образовању реализована у закону (1946).

Кључне речи: женске школе, женска друштва, реформа образовног система, еманципација жена, патријархално друштво.

1. УВОД

Под утицајем просветитељства, жене су у другој половини 19. века у већини европских земаља добиле право на (основно) образовање, што је изнедрило схватање да је неписменост (за оба пола) срамотна, јер се поистовећивала са заосталошћу и сиромаштвом. Ипак, српско друштво је, као затворено, економски неразвијено, аграрно друштво, све до краја Другог светског рата, карактерисала висока стопа неписмености. Нарочито је изразита била разлика у нивоу писмености између мушког и женског становништва, као и између градског и сеоског подручја¹. Опште низак степен писмености у

---

¹Према подацима из 1953, на територији Централне Србије жене су чиниле више од једне трећине укупног неписменог становништва (од укупног броја жена 44,93% било је

Србији у другој половини 19. века осликава и запис Вука Караџића: „У 1 000 душа није било писмена човека, а да се само кнезови и кметови, већ и трговци у селима па и многи варошани рачунају у грах и кукурузе, своје рачуне зарезују у рабош” (Караџић 1972: 70). Према попису из 1866. године, који је рађен у свих 17 округа, у Србији је било укупно 1 215 765 становника (од тога је у Крагујевцу живело 6 386), а на хиљаду становника било је свега 42 писмених, с великим разликама према окрузима: у крагујевачком округу је било 53 писмених, према 416 у београдском (Немањић 2001:53).

Велика стопа неписмености женске деце доминирала је у варошицама и селима, у којима су се породице опирале надоласећем европском таласу образовања задржавајући, све до почетка 20. века, уверење да женској деци није потребно школовање, већ удаја. Амбивалентан однос према образовању женске деце у српској варошици у 19. веку пренео је Стеван Сремац у роману *Пој Ђура и Пој Сјира*, наводећи да је за саму девојку потребно да се образује „да не остане слепа код очију”, али је то истовремено извор бриге и опасности за њене родитеље, који губе могућност потпуне контроле над девојком. Патријархалну породицу у основи карактерише дискурс доминације мушке моћи и контрола оца и супруга над осталим члановима породице, посебно супругом и кћерима. Зато у роману *Пој Ђура и пој Сјира* родитељи изражавају бојазан да писмена девојка може да се отргне родитељској контроли, *јер може да се ујознаје и дојисује с ким она жели*, а тиме би нарушила патријархални концепт женске инфериорности и ограничености друштвених контаката који се односи на жене.

О потреби школовања женске деце говорио је још Доситеј Обрадовић у *Писму љубезном Хараламију* штампаном у Лајпцигу 1783, и између осталог је закључио: „Нек се не узда један народ до века к просвештенија разума доћи, у којему жене у простоти и варварству опстају”. Сматрао је да жену треба ослободити верског утицаја и малограђанштине (критиковао је женско помодарство и претерано улепшавање) и научити је да слободно размишља, како би могла да изгради свој статус у српском друштву. Ипак, потпору образовању жена он је давао више у контексту критике клерикализма, изражавајући политички став подршке европским модернизацијским процесима, него као израз суштинског схватања потребе образовања жена као темељног питања у побољшању положаја жена. Док је био на функцији министра просвете, Доситеј није предузео конкретне иницијативе за омогућавање школовања женској деци, али не треба искључити да разлог томе могу бити и Доситејеве позне године и ослабљено здравље, као и неповољне друштвене околности условљене пропашћу устанка.

неписмено). У наредном периоду се удео неписменог становништва константно смањивао и све мање је био под утицајем родне припадности. Према попису из 2002, од укупне женске популације, 6,38% жена било је неписмено, углавном жене најстарије доби (преко 65 година).

Када је Димитрије Давидовић дошао у Србију 18. новембра 1821. и ступио у службу кнеза Милоша, предложио је Народном совјету план просветне организације која се, између осталог, односила и на отварање „малих школа” за децу оба пола. „Тако ћемо се отрести турских обичаја и доћи ћемо за 20 година даље, него су дошла браћа наша онострана за 50 година, пренебрегши школе за женски пол, а не бринући се много ни за школе мушког пола. За женску омладину отворио би школу у своме дому, а његова жена и свастике поучавале би бесплатно – из чисте љубави према Роду” (Богдановић 1986: 164). Иако овај Давидовићев предлог није наишао на разумевање, питање отварања школа за женску децу временом је добијало на значају, па школске власти нише нису могле да га игноришу.

Незауостављиви модернизацијски утицаји из западне Европе који су уследили након ослобођења од отоманске владавине 1815, а нарочито након стицања аутономије 1830, упркос јаким ретроградним тенденцијама унутар самог друштва, оставили су траг на развој целог српског друштва: поспешили су развој модерне привреде (применом нових технологија), утицали су на формирање грађанских политичких покрета који су постали носиоци модерног националног програма и националног суверенитета, на изградњу националних институција и грађанске културе (стандардизацијом књижевног језика, развојем властите књижевности и уметности, формирањем нових облика друштвеног организовања...) и подстицање општег образовања становништва, организовањем мреже школа (од основних, средњих, до високих).

Зато се обновом српске државе као кнежевине (1833) у јавни живот увела тема школовања женске деце, а она се коначно озваничила 1844. доношењем *Уставројенија јавној училишној настављенија*, првог општег закона о школству у Кнежевини Србији у којем се помињало школовање женске деце. Настава је, по овом пропису, почињала 1. септембра, а завршавала се 30. јуна. Варошка деца (мушка) могла су да се упишу са шест, а сеоска са седам година старости. Горња старосна граница није постојала. Девојчицама у селима и варошицама било је дозвољено да иду у исти разред с дечацима, док је у градовима то било забрањено. Прва (приватна) женска школа отворена је у Београду још пре доношења школског закона, и то 13. јула 1842, на иницијативу Наталије Петровић и сестара Катарине и Софије Лекић, аустријских учитељица. Оне су 1. маја 1842. поднеле захтев „Управитељству вароши Београда за отварање школе за женску младеж, која би пружала образовање девојкама у женском раду („штриковању, шлинговању шава”, везу са свилом и златом) тако и у српском читању и писању” (Васојевић 2014: 160). По закључивању уговора са дечијим родитељима, школе су се обавезале да уче женску децу ручном раду, читању, писању и рачунању. У Београду је 26. августа 1844. донесен закон о отварању „училишта” за девојчице у којем би се, поред науке, учили и „женски послови”, а на основу њега је у Параћину, септембра 1845. отворена и прва државна женска школа. Отварање, поред при-

ватних, и државне женске школе условило је да Попечитељство 3. јула 1846. изда уредбу под називом *Устїројеније девојачки училишиѡа*, којом се одређује задатак, организација и садржина женских школа. У школу су се примале девојчице од шест година. Постојала су три разреда, од којих је сваки трајао две године, тако да је укупно школовање износило шест година. У женским школама су могле радити само учитељице, а настава је била организована у две смене: преподневна је била намењена за описмењавање, а поподневна за учење женских радова. Није постојао посебно прописан наставни план и програм, већ је било предвиђено да се, за разлику од мушке школе, не учи граматика, земљопис, историја и стилистика, него да се у оквиру женског рада уче вештине плетења и везења, као и лепо понашање.² Многе угледне породице су показале интересовање за образовање њихове женске деце, па су, поред Параћина, ускоро отворене женске државне школе у Београду и у Доњем Милановцу (Васојевић 2014: 160–161).

Просветним законом о основним школама српског политичара, историчара књижевности и професора на Великој школи, Стојана Новаковића (1842–1915), из децембра 1882, било је предвиђено обавезно шестогодишње школовање за сву децу, мушку и женску. Стојан Новаковић се заузимао за школовање женске деце, које такође „треба да се приближи ображенију у обичаи европејски христїјанака и миле наше Србкиње”. Ако се има у виду да многе развијеније европске земље тога доба нису имале законску регулативу у области основног школовања, онда је доношење овог законског прописа представљало велики напредак за Србију (нпр. Француска је увела обавезно школовање само годину дана пре Србије). Тим законом је и у мушким и у женским основним школама било прописано учење истих предмета: Веронаука, Српски језик са словенским читањем, Земљопис, Историја српска и општа, Рачун и геометријски облици, Певање црквено и световно и Гимнастика. Али, школовање женске деце наилазило је на велики отпор и друштвених структура и средине, па је неколико година касније (1897) обавезно школовање за девојчице смањено на четири године и знатно је олакшан школски програм. Девојчице се нису могле школовати заједно са дечацима после навршене десете године, без обзира до којег су разреда стигле (Немањић 2001: 82).

Од 1842. до 1858. женских државних школа није било у свим окрузима, па је у целој држави било отворено свега 20 женских школа, и то само у градовима (Васојевић 2014: 162). Тек крајем 19. века, напорима просвећене државне елите, интензивирањем је процес образовања женске деце у Србији, развијањем система женских школа. Тако је 1900. године било чак 165 женских основних школа са близу 15 000 ученица, а поред Више женске школе,

---

²У каснијим наставним плановима уочава се тенденција родног усмеравања градива, па се у наставном плану за основне школе из 1899, поред стандардног предмета Ручни рад, помиње предмет Познавање природе са пољопривредним поукама за мушкарце и поукама из домаћинства за девојчице у женским школама.

осниване су и специјалистичке (Радничка, Трговачка и Учитељска школа). Гимназије су биле ретке и постојале су само у градовима. Према статистичким подацима из 1900, од 3596 ученика колико је похађало државне гимназије у Србији, било је свега 98 девојчица. Пред Први светски рат радило је 12 женских гимназија, 45 женских занатских школа, 2 женске учитељске школе, 3 више женске школе и неколико приватних женских школа (Немањић 2001: 84), а ученице су чиниле 17% укупног броја ђака у основним школама.

Високо образовање се могло стећи на Великој школи, основаној у Београду 1863, а састојала се од Филозофског, Техничког и Правног факултета. Девојкама је 1870. године било дозвољено ванредно студирање, а прве редовне студенткиње уписане су у Велику школу у периоду 1887–1891. По завршетку Велике школе, мали број најталентованијих студената добијао је стипендије за студије у иностранству – на угледним универзитетима у Француској, Аустро-угарској, Немачкој, Швајцарској, Енглеској и Русији. Од 1882. године први пут се као државни питомци на студије у иностранство шаљу и девојке, најчешће у Швајцарску, која је била међу првим земљама на чијим су универзитетима студирале жене (Трговчевић 2003: 135) и наредних година девојке су чиниле око 5% државних питомаца који су се школовали на швајцарским универзитетима. Пред Први светски рат девојке су чиниле 10% од укупног броја студената Београдског универзитета.

2. ПОЧЕТАК ОПИСМЕЊАВАЊА КРАГУЈЕВЧАНКИ

Сматра се да је прва писмена Крагујевчанка и једна од првих писмених жена у Србији била Јелисавета-Савка Обреновић (1814–1848), друга ћерка Милоша Обреновића. Она је од 1822. похађала школу у Крагујевцу, и отац јој је, упркос својој конзервативности, дозволио даље школовање у Београду. Била је поверена на васпитање и образовање Вити Ромити, доктору из Италије, који је подучавао италијански језик, и ђакону Личинићу. Поред италијанског језика, Савка Обреновић је учила немачки језик, клавир и лепо понашање. Остале кћери кнеза Милоша (Петрија, Ана и Марија) су, све до удаје, остале неписмене. Током свог детињства, у Крагујевцу је живела Анка Обреновић, удата Константиновић (1821–1868), једна од првих српских списатељица. Била је ћерка Томаније и Јеврема Обреновића, најмлађег брата кнеза Милоша. Јеврем је био напредних схватања и његов конак био је стетиште учених људи оног времена. Његову децу је васпитавао и подучавао Димитрије Тирол (1793–1857), културни и јавни радник, који је Анку не само описменио, већ ју је научио да свира клавир (поседовала је један од првих клавира у Србији) и улио јој интересовање за учење страних језика (француског, италијанског и немачког). Анка је, као дванаестогодишњакиња, у првој од две књиге (алманаха) *Забавника*, које су објављене у Крагујевцу 1834. и 1835, објавила преводе *Елеоноре Шеврејке* и *Олегало сујружеске*

љубави и верности. Уредник (крагујевачког) алманаха из 1834, Димитрије Давидовић, хвали младу списатељку која је рођена „у среди Србије” и која „топрв дванајсту своју годину навршује”, и изражава наду да ће она, ако се и даље буде бавила књижевношћу, престићи „оне две три србске списатељице, које су досад браћи нашој у Австрији понешто писале” (Николић 1934: 41). Објавила је прву књигу превода 14 прича са немачког језика под насловом *Наравоучијелне џовести*, 1836. у Београду. Њен књижевни рад опеван је у многим песмама, а њен девојачки дневник један је од првих дневника у женској литератури³. „Принцеза Ана”, „Анка Помодарка”, односно Анка Обреновић, несрећно је страдала у атентату на кнеза Михаила у Кошутњаку.⁴

Све до половине 19. века опстало је мишљење да само имућније жене из високих кругова, попут Анке и Савке Обреновић, могу у доколици „од дуга времена”, да се баве писањем. Овакво мишљење искуствено је поткрепљено причама о несрећној судбини песникиње Милице Стојадиновић Српкиње (1828–1878) која је, упркос признању учених и угледних људи (посебно Његоша), тешко живела и умрла заборављена, у крајњој бедности.

3. РАЗВОЈ ЖЕНСКИХ ШКОЛА У КРАГУЈЕВЦУ

Школа је у Крагујевцу постојала још за време аустријске окупације, у периоду 1724–25. и у њој је као учитељ службовао Петар Нинковић, свештеник. У време Првог српског устанка, (1805), отворена је школа која је радила до 1813. и у њој су се школовала само мушка деца. По завршетку Другог српског устанка, кнез Милош Обреновић у Крагујевцу оснива школу у којој су се учили: буквар, часослов, псалтир, катихизис, словенска граматика и аритметика.

Развој школства, просвете и културе у Крагујевцу долази до изражаја првих деценија 20. века, када град постаје значајан трговачки центар и модернизује се с аспекта инфраструктуре. У Крагујевцу су, у четвртој деценији 20. века, радиле три гимназије: Прва мушка реална гимназија, Друга мушка реална гимназија, Женска реална гимназија и стручне школе: Женска учитељска школа, Војнозанатлијска школа, Вечерња занатска школа, Трговачка недељна школа, Нижа пољопривредна ратарско-сточарска школа, Женска

---

³ Анка Константиновић-Обреновић организовала је у свом дому у Београду 1860. један од првих српских салона и тиме је покренула традицију „салона” као места друштвеног и културног окупљања. Ова својеврсна институција одиграла је значајну улогу у еманципацији жена, јер су се у Анкиним салонима окупљале „истакнуте и интелигентне” жене из Београда и супруге страних дипломата.

⁴ Анка Константиновић-Обреновић организовала је у свом дому у Београду 1860. један од првих српских салона и тиме је покренула традицију „салона” као места друштвеног и културног окупљања. Ова својеврсна институција одиграла је значајну улогу у еманципацији жена, јер су се у Анкиним салонима окупљале „истакнуте и интелигентне” жене из Београда и супруге страних дипломата.

стручна школа Крагујевачког женског друштва и Женска занатска школа Шумадијског кола српских сестара.⁵

3.1. Женска основна школа

Када је, у другој половини 19. века Србију захватио талас модерних идеја и оснивања значајних културних, просветних и правних институција, у Крагујевцу је 1865. подигнута школска зграда у којој су се школовала искључиво женска деца. Добила је име „Женска основна школа”, али је у наредном периоду у школи било дозвољено школовање и мушкој деци, па је променила назив у „Горња основна школа” јер се налазила у тзв. горњем делу вароши. Према подацима из 1874, Женска основна школа имала је 216 ученица у 4 разреда, а просечно је у одељењу било више од 40 ученица (Петровић 2003:135). Повећан пријем девојака у школе имао је за последицу и запошљавање наставница. У периоду 1873–1898. у списку наставног кадра помиње се осам учитељица, а у наставном градиву за ученице били су, по обичају, најзаступљенији часови ручног рада (Николић 1934: 469).

Када је министар просвете 1880. посетио Крагујевац, запазио је велики број женске деце у нижим разредима гимназије (око 30), па су му општинске власти изнеле потребу за отварањем женске школе за више разреде. Министар је дао обећање да ће ту потребу убрзо решити, али га није испунио. Пошто је потреба за отварањем средње женске школе била све израженија, од 1883. женска основна школа добила је пети, а касније и шести разред. Школске 1884/85. у пети разред уписано је цело одељење ученица IV разреда, њих десет. Од ових ученица, осам се определило за учитељски позив, а две су постале професорке (Николић 1934: 497). „Наиме, све девојчице које су до 1900. године похађале гимназију у Крагујевцу радиле су као просветне раднице – учитељице или професорке” (Петровић 2003: 203).

3.2. Виша женска школа

Школски одбори су у више наврата (1877, 1881) захтевали од Министарства отварање Више женске школе, али овај захтев није одобран. Шесторазредна основна школа прерасла је у Вишу женску школу 17. новембра 1891. и то је била друга виша школа у Краљевини Србији за образовање и васпитање женске деце. Велике заслуге за почетак рада Више женске школе имао је директор Мушке гимназије Сима Живковић (1834–1900) и он је постао први привремени директор. После Симе Живковића, управница школе, у периоду од 1894. до 1897. године, била је Круна (Драгојловић) Аћи-

---

⁵Законом о женским занатским школама из 1922. женске стручне школе су промениле назив у Женске занатске школе и предвиђено је да оне могу бити: државне, полудржавне и приватне. Женске занатске школе биле су подељене на: ниже, продужне и више. Више школе су биле у Београду и Загребу.

мовић (Бијељина, 1867 – Сарајево, 1956), прва жена са факултетском спремом у Србији која је положила и професорски испит (1894). Виша женска школа је имала шест разреда после чега је полагаан учитељски испит и он је оспособљавао ученице за посао учитељице у основним школама. Ова школа је сматрана за нижу гимназију, а вредније ученице настављале су школовање у Гимназији. Када је конзервативац Андра Ђорђевић дошао на чело Министарства просвете, школске 1894/95. забранио је женској деци упис у гимназије. Ученицама које су већ биле уписане у гимназију, допустио је да наставе започето школовање, али под знатно строжим условима. Пети разред су могле уписати само ученице које имају одличан или врло добар успех и примерно владање, уз одобрење министра просвете, а од 1897. женској деци није било дозвољено да понављају ниједан разред.

Од 1896. Виша женска школа је радила у новој згради саграђеној средствима фондације капетана Милована Гушића (1822–1891). Школа 1900. добија назив „по првој кнегињи српској у обновљеној Србији: Виша женска школа кнегиње Љубице”. Статус Више женске школе је, према законодавству с краја 19. века био у стручном смислу неодређен јер није био усмерен на стицање конкретног стручног звања. Зато се из Више женске школе 1903. издвојило одељење женске учитељске школе, популарно названо Девојачки институт. После Првог светског рата, више женске школе нису нашле своје место у новом систему организације школа, па су престале да постоје 1918.

Школске 1910/11. у шест одељења Више женске школе школовало се 323 ученица, у четири одељења Женске учитељске школе 115 ученица, а у Женској гимназији 354 ученица (Љушић 1989: 179). Скоро половину кадра у Вишој женској школи чиниле су учитељице. Њихов професионални статус био је несигуран, а услови рада много тежи него услови рада њихових колега, па су многе од њих напуштале службу. Сматрало се да оне у процесу наставе не могу да буду успешне као мушкарци који су завршили учитељске школе, па је уведена пракса да учитељице примају мању плату од учитеља (Петровић 2003: 48). Законом о народним школама из 1898. учитељица која се уда за не-учитеља губила је службу. У Закону о народним школама из 1904. уклоњене су неке дискриминаторске одредбе према учитељицама, али су оне наставиле да се примењују у пракси. Тек је Изменама закона о средњим школама из 1912. женама било дозвољено полагање професорског испита, па су оне, макар у просветној струци, постале формално изједначене са мушкарцима. Овај законски акт одразио се и на побољшање материјалног положаја наставница и њихова плата је повећана за скоро 60%.

3.3. Женска учитељска школа

У граду у којем је отворена прва гимназија и прва виша школа (Лицеј), на седници Народне скупштине која је заседала у Крагујевцу 5. октобра 1870. донесена је одлука о отварању прве учитељске („Педагогијске”) школе

у Кнежевини Србији. Почела је са радом у јануару 1871, на Светог Саву, као мушка учитељска школа. Др Војислав Бакић (1847–1929), педагог и писац, други управитељ у периоду од 1887. до 1893, указао је на потребу реформи-сања школе, а један од захтева односио се и на могућност школовања и женске деце. Изменама Закона о уређењу Учитељске школе из 1877. није усвојен предлог да се школа „отвори за све”, а тек је законом из 1906. омогућено постојање мешовитих школа за децу оба пола.

Учитељска школа у Крагујевцу је, у време политичког ангажовања Светозара Марковића и његових истомишљеника, постала расадник социјалистичких идеја међу којима су била и питања политичке и друштвене еманципације жена, школовање женске деце и отварање женских школа. У пролеће 1874, у Учитељској школи дошло је до „Ђачке побуне”, а као последица одмазде због ширења револуционарних идеја и активног учешћа особља и ђака школе у догађајима из 1875/76, познатим као „Црвени барјак”, наредбом Министарства просвете тројица наставника су ухапшена, четворица су разрешена дужности, а два разреда су распуштена на неодређено време. Коначно, Учитељска школа је, крајем 1877, одлуком Министарства просвете, пресељена у Београд.

Као противтежа тој ригорозној одлуци државе, Учитељска школа у Крагујевцу обнавља рад 1903. и то као Женска учитељска школа. Школовање у Женској учитељској школи трајало је четири године и она је образовала будуће васпитачице – учитељице. Од 20 ученица које су са успехом завршиле IV разред, за испит зрелости пријавило се 18 кандидаткиња и све су положиле испит. Тема за писмени испит била је: „Начело очигледности – психолошки основи с кратким историјским развитком”, што се и данас проучава у развојној психологији и као један од релевантних педагошких начела. За упис у Женску учитељску школу владало је велико интересовање, па је број пријављених кандидаткиња умногоме премашивао број примљених. Селекција кандидаткиња за упис у прву годину вршена је на основу три критеријума: просечне оцене током школовања, лекарског прегледа и музичког испита. Иако је Женска учитељска школа имала веома лоше услове за рад, недовољно наставног особља и неадекватна учила, није мањкало радног ентузијазма и креативне снаге, нити код наставног кадра, нити код ученица. Ученице Женске учитељске школе основале су литерарну дружину „Полет” са циљем афирмисања књижевних аспирација, а на састанцима се, поред читања текстова и одломака из познатих књижевних дела, расправљало и о друштвеним питањима. У овој школи је, налик другим основним и средњим школама тога доба, основан Трезвењачки покрет „Зора”, за борбу против алкохолизма.

Министарство просвете је 1927. одобрило Женској учитељској школи у Крагујевцу да на школовање прими и мушку децу, па јој је припојено Педагошко одељење Мушке гимназије ученика који су уписали IV разред. Тада је школа променила назив у Учитељску школу. У новембру 1928. школа је усељена у нову, наменски грађену, ванредно лепу зграду у којој је данас

смештен Природно-математички факултет. Школска зграда се састојала из сутерена (у којем се налазила кухиња са трпезаријом, централно грејање, перioniца и помоћне просторије), приземља (са учионицама за десет одељења, вежбаоницама, канцеларијама, збиркама наставних учила и читаоницом) и два спрата (на првом спрату су биле собе за смештај интернаткиња, а на другом спрату су се налазиле просторије намењене за учење). Школи је враћено и првобитно устројство, па се у свим документима школа поново помиње под називом Женска учитељска школа и под тим називом је радила до 1941. Немачки војници су у октобру 1941. у зграду Женске учитељске школе сместили ђаке свих ондашњих школа, а Женској учитељској школи је остављена само једна канцеларија. Женска учитељска школа је прерасла у мешовиту Учитељску школу 1944.

3.4. Женска гимназија

Када је Законом од 17. јула 1912. женској деци омогућено учење у свим средњим школама до VI разреда, Влада је донела одлуку да се оснују женске гимназије у Крагујевцу, Београду и Нишу, али је ова одлука спроведена само у Београду. Отварање других женских гимназија спречено је избијањем Првог светског рата. Најзад, 27. јануара 1920. Виша женска школа је, после 30 година рада, претворена у Женску гимназију. Један од директора ове школе била је знаменита Катарина Богдановић (1885–1969), филозоф и књижевни критичар, која је до овог постављења била на месту директорке Женске гимназије у Нишу.

Ученице Женске гимназије биле су веома активне у културном и јавном животу и имале су своје ђачке дружине. Када је, првих година 20. века, ђачка дружина Мушке гимназије, „Подмладак”, одлучила да одржи расправу о женском питању, присуствовале су и ученице Женске гимназије. За време читања расправе коју је припремио члан Дружине, Мирко Костић, чуло се негодовање и упадице од стране десничарски радикално настројених чланова. У расправу се умешао и Божа Максимовић (који је касније постао министар правде) да би се супротставио могућности увођења женских права. Говорио је о задацима жене као мајке и домаћице, о њеној важности у подизању народног подмлатка и узвикнуо је: „Жене варјачу, па у кујну. Ту им је право место!” Те речи су узбуниле и разгневиле Зорку Јовановић, ученицу VIII разреда и Даринку Јаношевић, ученицу VII разреда (касније директорку Прве женске гимназије у Београду) и оне су, уз негодовање, напустиле салу. После тог бурног састанка, професори су бојкотовали наредне седнице „Подмлатка”, а Зорка и Даринка су изабране у неке одборе Дружине (Иванић 1934: 269–270).

Ученице Женске гимназије су, заједно са ученицима Мушке гимназије, учествовале у организацијама првомајских прослава у Шумарицама, а 1. маја 1937. учествовале су у „бакљади” и испред зграде Официрског дома певале

су химну „Хеј Словени” и скандирале „Доле фашизам и крвава диктатура”. Учествовале су у акцији паљења антикомунистичке изложбе организоване у Ватрогасном дому, 1937. Поводом Хитлерове анексије Судетске области 1938, ученице Женске гимназије организовале су штрајк, што је проузроковало полицијску интервенцију у школи. Један од видова протеста против фашизма испољио се и у опредељивању великог броја ученица за полагање француског уместо немачког језика на матурском испиту.

Женска реална гимназија у Крагујевцу радила је више од 30 година и спојена је са мушким гимназијама школске 1954.

3.5. Приватна женска школа

Током 19. века, када је могућност стицања институционалног образовања била отежана, односно онемогућена за женску децу, две жене које спадају у перјанице женске еманципације у Србији и два крагујевачка женска друштва настојали су да надоместе велики дискриминаторски јаз међу половима који је постојао у образовној сфери.

Вративши се са школовања у Цириху, сестре Милица и Анка Нинковић су за место боравка изабрале Крагујевац и у њему намеравале да отворе прву приватну женску школу у Србији. Жене тога времена које су се школовале у иностранству, по повратку у Србију нису могле да се баве својом професијом, већ су углавном давале приватне часове језика или су, чак, девојке из богатијих кућа училе плесу и лепим манирима. Када је Пера Ђорђевић (1851–1874), најближи сарадник Светозара Марковића, уочи смрти завештао сав свој иметак (око 1200 дуката) за ширење социјалистичких идеја, Светозар Марковић је ту заоставштину расподелио и тиме обезбедио сестрама Милици и Анки Нинковић материјалне услове за отварање *приватне школе у Крагујевцу*. У молби министру Филипу Христићу, некадашњем крагујевачком ђаку, упућеној 10. новембра 1874. између осталог су навеле: „Зато смо изабрале Крагујевац као место у средини Србије где је, после Београда, концентрисана највећа научна снага”. Оне су у јануару 1875. на основу дозволе министра просвете објавиле да у Крагујевцу отварају приватну Вишу женску школу. Оглас о отварању школе и предметима који ће се проучавати објављен је у листу *Ослобођење* од 13. августа 1875. (који је уређивао Светозар Марковић). Овај оглас је више пута поновљен и у њему су наведени обавезни и факултативни предмети који ће се изучавати, с напоменом да ће настава почети 1. септембра 1885. Предвиђени наставни план се разликовао од наставних планова осталих школа које су биле намењене девојкама – садржавао је више наставних предмета из области природних наука, а мање женског ручног рада. Поред уобичајених школских предмета (историја света, историја Југословена, физика, хемија, математика, јестаственица, хигијена, земљопис физички и политички, наука хришћанска, цртање, гимнастика и женски ручни радови), у наставном плану ове школе први пут у средњим школама у Србији се спомиње увођење физиологије (Петровић 2003: 157–158). Међутим,

Министарство просвете, и поред испуњења свих потребних услова за рад школе, није издало дозволу за почетак рада школе и није остало трага да је ова иницијатива реализована, највероватније због политичког прогона.

3.6. Женска стручна школа крагујевачког женског друштва

Институционално школовање женске деце, започето 1846. године, временом је указивало да се оно не може задржати на општеобразовном нивоу, већ је друштвени развој условљавао потребе за проширивањем врсте и нивоа образовања жена. Женске занатске школе у Србији отворане су 1863. године и са прекидима у доба ратова, постојале су све до 1948. године. Прву женску радничку школу основало је Београдско женско друштво 1879, на иницијативу председнице, Катарине Ђорђевић-Милувук, и у њој су се „сироте девојке” спремале за „шваље, везиле и кројачице”. По угледу на београдску, школе су почеле да се отварају и у другим градовима у Србији, упркос чињеници да биле реткост на Балкану. Први покушај законског уређења рада женских занатских школа учињен је 26. јула 1886. доношењем Закона о установи девојачке школе. По овом закону, задатак девојачких школа је да „спремају и усавршавају женску децу у женском раду и да унапређују знање стечено у основној школи”. Школе су се оснивале према потреби и биле су интернатског уређења. Школовање је трајало три године, а наставни план и организацију рада прописивао је министар просвете (Ћунковић 1971: 136–137).

Крагујевачко женско друштво је 18. новембра 1884. основало Радничку школу крагујевачке женске подружнице (Женска стручна школа). Највећа пажња била је усмерена на практично обучавање које се састојало у оспособљавању девојчица за традиционална женска занимања. Школа је имала два одељења, „за рубље” и „за хаљине”. На школовање су се примале девојчице од 13 до 17 година старости, здраве и доброг владања, које су се родиле у Србији и сиротог су стања (*Пошћора* од 16. јула 1885). По завршетку обуке и обављене шестомесечне праксе, ученице су стицале звање „самосталне раднице”. У прву генерацију уписано је 12 ученица, од којих је прву годину је завршило 10 ученица, другу годину су завршиле 4 ученице, исто као наредну, а четврту годину је завршила само једна ученица и она је, као награду, добила шиваћу машину.

Колико је судбина ове школе била несигурна, говори и податак је она током прве године рада једно време била затворена, због болести и смрти председнице Крагујевачког женског друштва. Уз велике напоре и прилоге, као и личним залагањем Драге Стојановић, тадашње председнице Друштва, Школа је 1904. добила своју зграду – Друштвени дом за смештај школе, са канцеларијама, а 1925. саиздан је и спрат. Ради добијања повољне локације за изградњу школе, ангажована је и будућа краљица Драга Машин, када је са супругом Александром Обреновићем била у посети Крагујевцу. Зграда школе, као репрезентативна грађевина, и данас постоји и налази се преко пута

„Градске тржнице”. За време Балканских ратова и Првог светског рата Школа је претворена у болницу, а ученице су с наставницама организовале шивару за фронт. Након завршетка рата, 3. априла 1919. године, Школа наставља са радом, у истој организацији, као школа Женског друштва. Када је, 41 годину након оснивања, Министарство привреде и индустрије одлучило да плаћа учитељице, Школа је добила полудржавни карактер. Реорганизована је 15. априла 1924. и добила је три нова одсека: „за хаљине”, „за бело рубље” и „за ћилимарство”, пратећи растућу популарност за егзотичним, оријенталним предметима и ћилимима у угледним европским домовима.

Настава у Занатској школи Женског друштва трајала је шест година – првих пет година учила се теорија свих женских радова и теоријски предмети: српски језик, рачун, историја са географијом, линијско цртање и малање, а шеста година била је посвећена пракси и припремама за дипломски испит. И поред солидног образовања које се стицало у школи, њен статус није био регулисан, па свршене ученице нису имале статус квалификованих радница, што је отежавало њихово запошљавање. Школа је у таквој организацији радила до 1942. када је Крагујевачко женско друштво распуштено. После Другог светског рата поново је отворена под истим називом, а од 1953/54. радила је под називом Женска стручна школа са практичном обуком. Школа је укинута 1961, а њена имовина је растурена.

3.7. Женска занатска школа шумадијског кола српских сестара

Почетком 19. века Кнежевина Србија је, у циљу јачања државности, настојала да изгради и учврсти национални идентитет, кроз стимулисање и афирмацију различитих видова народне уметности, институционалним и ванинституционалним средствима. У складу са тим, подружнице Кола српских сестара из Београда и његове подружнице широм земље формирају женске занатске школе у којима се неговала традиционална радиност. Шумадијско коло српских сестара је 1921. званично преузело управљање Женском стручном школом, коју је 1919. основала Катарина Огњановић-Војновић, чланица Кола, као приватну школу и школа се трансформисала у Женску занатску школу. У школи су, поред управитељке, радиле две квалификоване наставнице, једна помоћница за женски ручни рад и једна наставница за опште предмете.

Женска занатска школа (Радничко-занатска школа Кола српских сестара) је радила у згради Шумадијског кола српских сестара, а издржавала се од прилога разних установа, еснафских удружења и појединаца, као и од продаје луксузних одевних и других уникатних предмета, комплета украсних столњака и милеа, ишараних народним мотивима. Школа је примала свршене ученице основних школа, имала је три одељења: „рубља, аљина и трикотаже”, а изучавали су се теоријски и практични предмети: кројење, шивење и вез. Најбоље ученице су на завршетку школе добијале на поклон

шиваћу машину. После завршеног шестог разреда, ученице су се квалификовале за посао учитељице у радничким школама, али, у суштини, Женска занатска школа није припремала за професију, већ је обучавала девојке да воде домаћинство, да би се удајом што успешније снашле у улози домаћице.

Временом је рад у школи потпадао под контролу државе, а од 1926/27. радила је по прописаном програму и добијала помоћ државе. Школа је радила током немачке окупације, изузимајући кратак период непосредно након априлског рата 1941. Услови за рад су били веома тешки: немачки војници заузели су део просторија и одузели намештај који им је био потребан, укључујући и шиваће машине. Упркос томе, школа није прекидала са радом, а после ослобођења, 1945, наставу је похађало тридесетак ученица. Међутим, на почетку школске 1945/46. године Окружни народноослободилачки одбор закључио је да нема оправдања за постојање две занатске школе у граду, па је поднет предлог Министарству индустрије и рударства за спајање Женске стручне школе Крагујевачког женског друштва и Занатске школе Шумадијског кола српских сестара. Министарство је 3. новембра 1945. донело одлуку о спајању ових двеју школа, а сав инвентар Занатске школе припојио се Женској стручној школи Крагујевачког женског друштва.

4. ОДБРАНА ПРАВА ЖЕНЕ⁶

Образовање жена није само услов њиховог повољнијег положаја на тржишту радне снаге, већ и побољшања њиховог целокупног друштвеног положаја и цивилизацијског напретка. Зато је, у низу критеријума за поделу друштава на традиционална и модерна, организација образовног система коју чини образовање доступно женама, једна од основних константи процеса модернизације.

Питања потребе и могућности школовања женске деце у Србији су током целог 19. века и почетком 20. века наилазила на велики отпор јавности и једног дела елите и посматрало се у контексту подривања патријархалног породичног модела и српског традиционалног друштва. Један од разлога отпора према образовању жена лежао је и у чињеници да су ови захтеви долазили од оних образованих мушкараца и жена који су се школовали у иностранству, те су се отпори реформском образовном процесу тумачили као вид патриотског отпора. У сржи деветнаестовековног отпора према школовању жена, по мишљењу Латинке Перовић, било је уверење да оно уводи „туђинштине, а подрива вредност српског патријархалног друштва” (Перовић 2006: 286), односно вредности које су почивале на контролиса-

---

⁶Мери Вулстронкрафт је, залажући се за једнак приступ образовању за жене, у књизи *Одбрана права жене* (1792) разобличила лицемерну логику патријархата, закључивши да је женама онемогућено да се баве занимањима зашто што су недовољно образоване, а образовање им је ускраћено зато што им није дозвољено да се баве разним занимањима.

ној улози жене у породици, друштву или држави. Истовремено, школовање жена посматрало се и у функцији остваривања националних циљева, а првенствена улога образоване жене била је да култивише и образује потомство. Један од најистакнутијих интелектуалаца свога доба, Светозар Марковић (1846–1875), оснивач и вођа социјалистичког покрета, залагао се „ослобођење жена” у контексту укупне друштвене трансформације, развоја демократије и укидања тираније и ропства. У предговору Миловом делу *Пошчињавање жена* (John Stuart Mill: *The Subjection of Women*, 1869, преведено на српски језик 1871. и објављено под називом *Пошчињеност женскиња*) Светозар Марковић истиче да „женско питање” није за нас прерано, већ је оно прво које треба ставити на дневни ред... Од решавања ових питања очевидно зависи какве ће бити установе, грађански и кривични закон, државна форма и међу-национални мир. Ова питања морају се најпре решити па тек после она споредна”. Усредсређујући се на женину филантропску улогу као примарну с аспекта развоја друштва, он и захтев за образовањем жена инструментализује и инкорпорира у националне циљеве, првенствено с позиције противљења религији и религијским догмама које су оспоравале право жена на више образовање.

Степен развијености образовног система, доступност образовних институција, традиција образовања уопште и женске деце посебно, у великој мери обликују степен и врсту образовања жена. Снагом деловања економских закона који су условили потребу за образованом женском радном снагом, али и деловања друштвених (еманципаторских) покрета и просвећених, друштвено ангажованих људи, постепено су сламани отпори противника образовања жене и њене еманципације ка статусу пуноправне грађанке. Демократизацијом образовног процеса, образовање жена постаје њихова основна снага. Промене које су се одигравале кроз образовање током 19. и прве половине 20. века, можемо сагледати на три нивоа:

1. **Образовање**, као процес заснован на усвајању системских знања, који је најпре био доступан малобројним привилегованим женама (чланицама владарских и најимућнијих породица, а касније и женама које припадају вишим слојевима), стварао је дубок јаз између њих и припадница нижих и радничких слојева (које су се обучавале за обављање кућних послова).
2. **Образовање кроз процес трансфера знања** (жене освајају учитељске професије и радна места, чиме постепено утичу на мењање образовних садржаја и образовне праксе).
3. **Образовање кроз процес производње знања** (жене стичу највиша научна звања и мењају научни дискурс и терминологију и утичу на дестереотипизацију науке) и кроз утицај на развој образовних и других институција (жене утичу на доношење политичких одлука).

Положај жене у друштвеној структури вековима је условљен патријархатом (који системски женама намеће инфериорну позицију), карактери-

стикама слоја, односно местом породице у друштвеној структури (друштвен положај жене испосредован је положајем супруга), као и индивидуалним карактеристикама. Што је друштвени положај којем жена припада нижи, њен животни пут је више обележен родношћу, односно „род је утолико снажнији критеријум друштвене диференцијације уколико је нижи слој коме индивидуа припада” (Благојевић Хјусон 2015: 40). Ипак, у теоријски концепт проучавања неопходно је укључити и индивидуални допринос жена које су, било непосредним политичким ангажманом, било избором професије и особеног животног пута, освајале простор индивидуалних слобода у избору образовања и професије и уједно шириле границе образовања и за друге жене. Жене су, на путу професионалног успеха, морале да „савлађују специфичне инхибирајуће механизме који имају рестриктивну улогу када је у питању њихова промоција” (Благојевић Хјусон, 2015: 45). У сложене механизме „системске инхибиције” спадају предрасуде и стереотипи који произлазе из доминантних друштвених вредности, економски фактори (који су усмерени на потискивање женских ресурса са тржишта рада, ниже вредновање женског рада...) и други. Њихова одлучност да истрају у тежњи ка образовању и професионалном остварењу ретко је наилазила на неподељену породичну подршку, а много чешће на неодобравање и осуду породице, струковне / научне заједнице и шире околине и изискивала је личне жртве. Професионално успешне жене су кроз рад на самоафирмацији и освајању простора унутар „мушког света”, успеле да превазиђу друштвена ограничења и на тај начин утичу на афирмацију стваралаштва других жена и зато што су им постајале драгоцен извор инспирације и узор.

Крагујевац је изнедрио и једну значајну жену која је наредним генерацијама девојака осветлила пут у тамном, замршеном лавиринту који води до похађања виших школа. То је била Софија Вукадиновић, удата Ђорђевић, прва матуранткиња у Србији. Рођена је у селу Драча код Крагујевца и, након завршена четири разреда, 1880. године, упутила је молбу тадашњем директору Сими Живковићу да упише пети разред гимназије, с обзиром на то да је таква одлука зависила од политичког волунтаризма. Изненађени директор је, након консултовања са Министарством просвете, одобрио молбу и Софија Вукадиновић је уписана у вишу гимназију, заједно са дечацима. Софија је примерним учењем и владањем оправдала поверење, па је након трогодишњег школовања, 1883. (гимназија је тада имала 7 разреда) испит зрелости положила са одличним успехом, заједно са још 12 ученика (Стојановић 1934). Софија Вукадиновић се након матурирања удала за Перу Ђорђевића, професора крагујевачке и београдске гимназије, доцније начелника Министарства просвете и члана Академије наука, али је није напустила жеља за школовањем. Обратила се 1887. Јовану Бошковићу, ректору Велике школе, са молбом да јој, као свршеној матуранткињи, одобри упис на редовно студирање. С обзиром на то да у оснивачким актима Велике школе у Београду законом није било забрањено да девојке слушају предавања, та правна недореченост је

искоришћена да се девојкама дозволи студирање. После завршених предавања, Софија Ђорђевић је дипломирала на Филозофском факултету 1891, али, упркос високој квалификацији, није могла да постане професорка, већ само предавач страних језика у Вишој женској школи у Београду (Ристић 2011: 9). Све до Првог светског рата упис студенткиња на универзитете зависио је од личне одлуке министра просвете, а свршеним студенткињама није било дозвољено да полажу приправничке, државне испите, па тако нису могле да стекну легална запослења и да се баве својом професијом.

Постепено законско отварање могућности образовања за жене створио је читав галиматијас „инхибирајућих системских механизма” који су имали за циљ да женама отежају излазак из приватне, породичне сфере, нарочито стицање виших образовних нивоа и одговарајућу професионалну афирмацију, што је била мушка сфера интереса. На пример, чак и када су жене добиле право да се школују за учитељске позиве, преовладавало је схватање да у мушким гимназијама углавном треба да предају мушки наставници, а малобројне жене које су се запошљавале у мушким гимназијама углавном су биле супруге професора. У Крагујевцу је нарочито велики отпор био изражен према женском наставном особљу које је претендовало да се запосли у Првој мушкој гимназији, с обзиром на то да је она имала највећи углед и значај. Забележено је да у периоду од 1900. до 1914. међу наставним кадром Мушке гимназије у Крагујевцу није било ниједне жене (*Сјоменица мушке гимназије у Крагујевцу 1833–1933*, 1934). Анимозитет према запошљавању женског кадра правдао се различитим аргументима. Директор Милан Петровић је 1929. пред просветним инспектором изјавио: „Слободан сам и овом приликом напоменути да женске младе наставнице нису за више разреде у чисто мушким гимназијама” (Обрадовић 2013: 52). Директор Душан Триповић је више пута тражио редуковање броја наставница или њихову замену мушкарцима, који су примењивали чвршће васпитне методе: „Ако буде било потребно мењати особље ове школе, слободан сам умолити Министарство да у ову школу пошаље првенствено мушко наставно особље, јер је ово чисто мушка школа, а над младићима у доба пубертета може владати само чврста мушка рука” (Обрадовић, исто). Као последица овакве кадровске политике школе, када је долазило до редуковања броја наставног особља, то је углавном вршено на штету женског пола. После оснивања Друге гимназије, у фебруару 1938. смањен је проценат женског наставног кадра у Првој мушкој гимназији, па је, на почетку 1938/39, од 37 наставника било 10 женских.

У Народној скупштини Краљевине Југославије је 1937. донесен амандман по којем учитељица која ступи у брак са лицем које није учитељ губи службу. Овај тзв. *Закон о целибајћу* се није односио само на удате учитељице којима је било ускраћивано запошљавање ако су им мужеви радили као учитељи, већ и на државне службенице којима се одузимао „додатак на скупшћу” ако су им мужеви такође били у државној служби. Многе учитељице су зато, између удаје и бављења својом професијом, бирале да остану неудате.

Основни разлог увођења овог закона је повећање броја свршених учитеља / учитељица, па се јавио проблем њиховог запошљавања. И у другим деловима света су, у кризна времена, жене прве биле на удару губитка посла. Тако је, у Америци, у време светске економске кризе, у образовним установама био на снази „закон против непотизма” који је забрањивао запошљавање оба супружника. На основу овог закона многе академски образоване жене су остале без посла, а међу њима је била и Марија Геперт-Мајер (Maria Goerpert Mayer, 1906–1972), која је 1930. отпуштена са Универзитета „Дон Хопкинс” у Балтимору, јер је њен супруг такође био универзитетски професор. Наставила је да се бави науком „из чистог задовољства”, а 1963. добила је Нобелову награду за физику (http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1963/mayer-bio.html).

Алијанса женских покрета у Југославији је 1937. донела Резолуцију којом се протествује против Закона о целибату и упутила апел Сенату и министру просвете, али безуспешно. Зато су женске политичке организације спроводиле практичне акције с циљем да помогну учитељицама које су по том основу остале без посла. У листу *Огјек Шумадије* из фебруара 1938. године забележено је да је Женски покрет у Крагујевцу почев од друге половине 1937. организовао више алфаветских течајева⁷ који су оцењени као веома успешни јер су жене показале велико интересовање и биле спремне да га и даље похађају. Касније су течајеви одржавани за неписмене раднице Војно-техничког завода, а водиле су их учитељице које су остале без запослења због закона о целибату и других мера које су доношене против жена у државној служби.

И поред тога што је читав 20. век, на глобалном нивоу, обележен експанзијом образовања, нарочито ширења образовања међу женама и то на свим образовним нивоима (Уједињене нације су 1948. усвојиле Универзалну декларацију о људским правима, а њен 26. члан се односи на право на образовање које важи за све, подједнако), стицање образовања и професионално постигнуће жена остало је отежано разним рестриктивним механизмима. Зато су, под окриљем УНЕСКО-а, усвојене многе конвенције, препоруке и други документи, између осталог Конвенција против дискриминације у образовању (ступила на снагу 1962, а Југославија ју је ратификовала 1964). И поред стварања предуслова за родну једнакост у образовању де јуре, образовање и даље остаје родно осетљив проблем чије решење лежи у промени социо-културног контекста. Начело једнаких могућности у образовању (нарочито високом образовању) постало је глобалан политички тренд и приоритет све већег броја држава и образованих институција, па су Уједињене нације, 2002. године, као један од Миленијумских циљева развоја, истакле потребу промовисања једнакости полова по питању образовања.

---

⁷Алфаветски течајеви су били облик народног описмењивања, који су подразумевали и основе математике (усмено рачунање и писање бројева до 100 или до 1000). Трајали су 2–3 месеца и организовали су их учитељи / учитељице на бази ентузијазма, као своју просветарску обавезу, а касније су спровођени под ингеренцијама Министарства просвете.

ЛИТЕРАТУРА

Благојевић Хјусон (2015): Марина Благојевић Хјусон, *Суџра је било јуче: ѿрило друшћивеној истрији жена у друој ѿловини 20. века у Јуославији*, Нови Сад: Завод за равноправност полова.

Богдановић (1986): Катарина Богдановић: *Изабрани живоѿ – дневници, есеји, стиудије*, Крагујевац: Књижевни клуб „Катарина Богдановић” и Народна библиотека „Вук Караѿић”.

Васојевић (2014): Нена Васојевић, Прве српске учитељице, *Узданица*, 1/2014, Јагодина: Педагошки факултет.

Vulstronkraft (1994): Meri Vulstronkraft: *Odbrana prava žene*, Beograd: Centar za ženske studije.

Караѿић (1972): Вук Ст. Караѿић: *Српска истрија нашеѿ времена*, Београд: Нолит.

Иванић (1934): Стеван Иванић, Моја сећања – Женско питање у ђачкој дружини „Подмладак”, *Сѿоменица Мушке тмназије у Краѿујевцу 1833–1933*, Крагујевац.

Станојевић (1934): Алекса Станојевић, Прва матуранткиња у Србији, *Сѿоменица мушке тмназије у Краѿујевцу 1833–1933*, Крагујевац.

Љушић (1989): Радош Љушић, Предговор, *Сѿоменица Гимназије у Краѿујевцу 1833–1983*, Крагујевац.

Марковић (1871): Светозар Марковић: Ослобођење женскиња, предговор за књигу Ц. С. Мил: *Поћчињавање женскиња*, Београд (б.м.)

Немањић (2001): Милош Немањић, *Један век српске стваралачке инћелиенције (1820–1920)*, Београд: Идеа.

Обрадовић (2013): Дејан Обрадовић, *Прва краѿујевачка тмназија у кулћурном и друшћивеном живоѿу трада*, Крагујевац: Прва крагујевачка гимназија.

Петровић (2003): Миливоје Петровић, *Школе и ѿросветѿа Шумадије у 19. веку*, Крагујевац: ИДП Нова Светлост.

Петровић (2003): Миливоје Петровић, *Школстѿво Шумадије ѿочетћком 20. века*, Крагујевац: ИДП Нова Светлост.

Петровић (2003): Миливоје Петровић, *Школстѿво Шумадије између два ратѿа*, Крагујевац: ИДП Нова Светлост.

Перовић (2006): Латинка Перовић, Између анархије и аутократије (српско друшћтво на преласцима векова XIX–XXI), *Оледи* бр. 8/2006, Београд: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Стојановић (1997): Дубравка Стојановић, Жене „у смислу разумевања нашег народа”, *Србија у модернизацијским ѿроцесима 19. и 20. века. Положај жене као мерило модернизације*, Београд: Институт за новију историју Србије.

Трговчевић (2003): Љубинка Трговчевић, *Планирана елћиѿа. О стиуденћима из Србије на евројским универзићетћима у 19. веку*, Београд: Историјски институт.

Ћунковић (1971): Срећко Ћунковић, *Школско и ѿросветѿа у Србији у XIX веку*, Београд: Педагошки музеј у Београду.

ПЕРИОДИКА

- Глас Шумадије*, Општина града Крагујевца, Крагујевац, 1931.
Поштора, листи за народне интересе, Крагујевац, 1896.
Стиранишће, зборник радова за пољопривредну, културну и привредну историју Крагујевца и околине, Крагујевац, 1988.
Одјек Шумадије, независни информативни листи за економска и друштвена питања Крагујевца, Крагујевац, 1938.
Просветни гласник, Београд, 1900.
Женски глас, Нови Сад, бр. 7 и 8, 1909.

КОМПАКТ ДИСК

Ристић (2011): Љиљана Ристић, *Жене у хемији крајем 19. и почетком 20. века у Србији*, Београд: Српско хемијско друштво.

Lela M. Vujošević
University of Kragujevac
Center for Scientific Research of the SASA
and the University of Kragujevac

EDUCATION OF WOMEN UNTIL THE SECOND WORLD WAR ON THE EXAMPLE OF KRAGUJEVAC

Summary: The paper analyses the history of education of girls and women in Kragujevac, in the context of a growing modernization processes (economic, political and social) which affected Serbia in the second half of the 19th century. Considering constant tensions between “traditional” and “modern”, the achievement of women’s right to education was accompanied by indifference and systemic resistance originating from centuries of social, political and economic discrimination against women in patriarchal (Serbian) society. Spreading the light of education among girls was done gradually, as a result of the efforts of intellectuals, women’s organizations and talented individuals who, through the fight for their personal affirmation and emancipation, widened the borders and conquered new horizons for other women. The struggle for the realization of women’s rights to the institutionalized education lasted until the end of the Second World War, when there was a rapid expansion of education in all parts of the world, while in Serbia (and throughout the former Yugoslavia) the equality in education was prescribed by law (1946).

Key words: women’s schools, female associations, education reform, emancipation of women, patriarchal society.